

AH ÜDI EMBATE? MINGI OIG NIMETAB MEID ÜHA

Ilmar Laaban. Eludrooge ego-ordule. Koostanud ja toimetanud Jaan Malin. Illustreerinud Vello Vinn. Kujundanud Anna Lauk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008.

Tänu Jaan Malini laitmatule ja innukale tegutsemisele on Eesti Keele Sihtasutus üllitanud esindusliku kogumiku Ilmar Laabani loometöö ühest väga erilisest tahust. Teos „Eludrooge ego-ordule” sisaldab nimelt Laabani valitud palindroome.

Palindroom on iidvana sõnaseadmisvõimalus. Palindroomideks nimetatakse sõnu, fraase ja lauseid (mõnikord koguni ka pikemaid tekste), mis jäävad samaks, sõltumata sellest, kas lugeda neid vasakult paremale või paremalt vasakule. Juba muinaskultuurid maailma eri otstes on omistanud sellele sõnamänguliigile maagilisi tähendusi. Palindroom võib nimelt olla tervistav, tööindu või ka sugutungi kasvatav, hingelist armastust stimuleeriv, unist olekut minema ajav, meeli teravdav, jumalat ja häid vaime ligitõmbav, aga teisel ka saatanlik, ohjeldamatusele kutsuv, ligimest tõbedesse nakatav ja veel mitmel moel pahatahtlik. Mitmel pool Indias ja Aafrikas on palindroomid kuulunud nii palvete kui ka needuste koosseisu.

Aafrika rahvaste palindroomid ei ole mitte tähelised, vaid on olnud aastasadu (või koguni aastatuhandeid) häälikulised – see tähendab suulised.

Ka Euroopas on palindroomid tuntud iidsest ajast peale. Kui Vesuuvi vulkaanilise tuha alt kaevati välja Herculanearumi linn, siis leiti ühe maja seinalt

selle peale joonistatud palindroom. Täpsemini öeldes oli tegemist palindroomi ühe eriliigiga, mida nimetatakse maagiliseks ruuduks ja mida on märksa raskem konstrueerida kui lihtsat palindroomi. Herculanearumi maagiline ruut on niisugune:

S A T O R
A R E P O
T E N E T
O P E R A
R O T A S

Eesti keeles tähendab see: *külvaja Arepo hoiab vaevaliselt rattast kinni.*

Mida rohkem seda maagilist ruutu kõikjale joonistada, seda vähem väsid sa põllutööl. Tööväsimus jääb ruuduga seina külge kinni ega pääse enam nii lihtsalt su luude-liikmete ligi.

Nagu näha, on maagilisele ruudule iseloomulik see, et lisaks lihtpalindroomi võimalustele – vasakult paremale, paremalt vasakule – jääb siin tekst samaks ka ülalt alla ja alt üles lugedes.

Soome-ugri keeledki on väga palindroomilembesed. Kaua aega arvati, et soomekeelne sõna *saippuakivikauppias* ('seebikivikaupmees') on maailma kõige pikem ühte sõnasse mahtuv palindroom. Ajapikku on leitud veel pikemaid võimalusi, aga needki on soomekeelsed: *saippuakalasalakauppias* ('seebikala salakaupmees') või *saippuakuppiniippukauppias* ('seebikausside hulgikaupmees').

Maailma pikimate sõnapalindroomide hulka kuulub ka eestikeelne *kuulilennuteetunneliluuk*.

Ilmar Laaban ei harrastanud sõna-palindroome. Tema palindroomid on fraasi- või lausepalindroomid. Eesti-keelsete palindroomide kõrval on ta loonud ka saksa-, rootsi-, prantsus- ja võrukeelseid palindroome. Arvatavasti pole kõik teised Skandinaavia ja Lääne-meremaade luuletajad ühtekokku loonud nii palju palindroome kui Laaban. Konkurente Laabanile leiab hoopiski Venemaalt, kus viimasel neljakümnel aastal on toimunud palindroomiplahvatus. Massiliselt palindroome on loonud Nikolai Ladõgin, Vladimir Geršuni, Jelena Katsjuba ja Dmitri Avaliani.

Kõige pikema venekeelse palindroomi on loonud Roman Adrianov. Palindroomteksti pealkiri on „ЦЕН ОКНО” („Aken on hinnas”) ja see koosneb 6000 tähest.

Ka paljud Laabani palindroomid kuuluvad üsna pikkade hulka. Kõige pikem on vist järgmine:

*Elu nimel lunite,
Moene minimaal-aam.
Inimene, ometi
nulle minule.*

Peaaegu sama pikk, aga röögatum, on järgmine:

*On ropem me porno?
Usu meie peiemusu: on ropem me porno.*

Veidi lühem, aga ilusam, on seesugune:

*Ussirüüv, ela Mississipis: sissimalev
üüris su.*

Sõna *rüüv* ei tähenda võrukeelset sõna, mis on vasteks tallinnakeelsele sõnale *rööv*. Võru keele ja põhjaeesti keele segamine ühes fraasis oluks ju stiilitu. Tegemist on hoopis Johannes Aaviku keeleuendusliku sõnaga, mis tähendab 'tuleriita' (käändub *rüüv*: *rüüva*).

Või veel üks pikk palindroom, mis sobiks hästi ka pikema sürrealistliku luuletuse värsireaks:

*Liitperssest nirp, ilutu, tulutu, tuli
printsess-reptiil.*

Sõna *nirp* tähendab 'närba, närbunut'.

Allakirjutanut võlusidki enim just need palindroomid, mille sürrealistlik kvaliteet on otsekohe silmanähtav. Näiteks:

Kui rebeneb õhk, hõbeneb erak.
Või:

*Kitse helenevagi suus igavene lehes-
tik.*
Või:

Sirel, tihene Vene Hitleris!
Või:

*Isalt see kiri: „Karda, adrakirik, eest-
lasi!”*
Või:

*Ropu urinaga lapsi tootis palagani-
ruupor.*

Laaban on ülimalt leidlik, fantaasia on tal lausa ammendamatu. Mis sundis teda tagant? Mis pani ta ikka ja jälle palindroome looma? Küllap elas temas-ki edasi ennemuistsest ajast pärinev usk palindroomide maagilisse jõusse. Jaan Malin lõpetab oma saatesõna palindroomiraamatule ilusa tsitaadiga Teddy Hultbergilt. Isuäratamiseks tahan selle pakkuda ka Keele ja Kirjan-duse lugejale:

„Usun, et Ilmar Laabani palindroomid ja häälutused võivad toimida nagu mantra kõikide jaoks, kes vahetevahel tunnevad end meie keelises vanglas puuri pistetuna. Niisiis, võta ja loe ja naudi oma igapäevaseid sõnu!”

ANDRES EHIN

EESTI KIRJAKEELE SELETUSSÕNARAAMATUST

Eesti kirjakeele seletussõnaraamat I–VIII. Tallinn: Valgus, Eesti Keele Sihtasutus, 1987–2007.

„Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” (EKSS) ilmumise lõpulejõudmine on oluline tähis meie leksikograafias. Esimest korda on meil võimalik saada põhjalikku teavet kogu eesti kirjakeele sõnade tähenduste kohta. EKSS on deskriptiivne alussõnaraamat teiste ükskeelsete ja kakskeelsete sõnaraamatute koostamisel, mistõttu on ta hädavajalik allikas kõigile sõnastiku koostajatele. EKSS ilmus 26 vihikuna aastatel 1987 kuni 2007. Vihikud on rühmitatud köideteks: algselt kavandatud kuus esimest köidet sisaldavad igaüks neli vihikut ja lisandunud seitsmes köide koosneb kahest vihikust. Pagineatsioon algab iga köite juures uuesti, kokku on sõnastikuteksti 5287 lehekülge. Koostajate koguarvuks sain 37 ja toimetajaid on olnud kolmteist. Märksõna *retsensioon* all väidab näitelause, et *Sõnaraamatule retsensiooni kirjutada on raske ülesanne*. Sellegipoolest arvan, et nüüd, kui hiigeltöö on tehtud, on aeg arutleda selle üle, mida see suur sõnaraamat endast kujutab ja kuidas seda edaspidi täiendada ja viimistleda. Järgnevad tähelepanekud on tehtud kasutaja seisukohalt ja keskenduvad sõnaraamatu kasutamisel märgatud ebaühtlusele. Toodud näited pärinevad EKSS-i veebiversioonist.

Esimene küsimus, mille üle tasub mõelda, on see, kuidas teha EKSS võimalikult kättesaadavaks ja kasutajasõbralikuks laiale kasutajaskonnale. Olen sõnaraamatu vihikuid aastate jooksul ükshaaval hoolega kogunud, mistõttu on nad mul kõik riiulil ilusti reas. Mul on aga keelehuvilistest tuttavaid, kellel sõnaraamatu täiskomplekti mitmesugustel põhjustel siiski pole. Ja tuleb tõdeda, et isegi täiskomplekti ole-

masolul on pabersõnastikku ebamugav kasutada. Vajalike vihikute ülesleidmine ja riiulisse tagasipanek võtab aega ja sõnaraamatu kasutamine muutub tülikamaks siis, kui on tarvis leida seoseid sõnaraamatu erinevatest vihikutest. Seega on suure sõnaraamatu puhul eriti oluline, et see oleks kättesaadav ja lihtsalt kasutatav laserplaadil ja veebikeskkonnas. EKSS on praegu väikese tasu eest juurdepääsetav aadressil *www.keelevara.ee*. Kolme viimase vihiku märksõnu (nt *varjusolek*, *varjusurm*, *vundament*, *vunk*, *üürima*, *üürnik* ja *yuppie*) ei õnnestunud mul 15. septembril 2008 veel arvutiekraanile saada, aga küllap muutub see peagi võimalikuks. Sõnaraamatu tarvis korraliku otsimootori loomine seisab alles ees, aga ka praegusel kujul avardavad liht- ja tekstipäring võrreldes paberversiooniga oluliselt otsivõimalusi. Tekstipäring näitab, et kuigi sõnaartikkel *AIDS*, *aids* puudub esimeses köites, esineb see akronüüm hiljem mitmes näitelauses teiste sõnaartiklite sees, näiteks *AIDS avab sünge perspektiivi inimkonna ees (perspektiiv)*, *Aidsi ravi on maailma arstiteaduse aktuaalseim probleem (probleem)*, *Aidsi riskirühma kuuluvad ka narkomaanid (riskirühm)*, *Gonorröa, süüfilis, AIDS on seksuaalnakkushaigused (seksuaalnakkushaigus)*, *Aidsi nakatumise teed (tee)*, *Aidsi ulatuslik levik (ulatuslik)*. Võimalik on leida mõned liitsõnad, nt *Aidsianalüüsi vastus oli positiivne (positiivne)*, *Täheledatakse aidsihaigete sotsiaalset tõrjutust (sotsiaalne)*. Ühel puhul esineb *AIDS*, *aids* ka selgituses, kuigi akronüümi ennast pole sõnaraamatus lahti seletatud, nt **turvaliseks seksuaalelu** v. -suhe, kus kasut. *suguhaigustesse (eriti aidsi) nakatumist ära hoidvaid vahendeid*.

Iga sõnaraamat peegeldab paratamatult seda aega ja neid olusid, milles

ta valmib. Suure sõnaraamatu puhul algavad ettevalmistustööd ja materjali kogumine mitu aastakümnet enne esimese vihiku ilmumist. EKSS-i eessõna (lk 5) andmetel hakati sõnasedeleid kirjakeele kartoteeki talletama 1955. aastal. Seega kulus materjali kogumise algusest esimese vihiku trükist ilmumiseni 32 aastat ja kogu sõnastiku lõpetamiseni 52 aastat. Samuti muutusid EKSS-i koostamise ja ilmumise jooksul Eestis ühiskondlikud olud, mis alati kajastuvad sõnavaras. Nõukogude okupatsioon asendus taasiseseisvunud Eesti Vabariigiga ja seejärel ühinesime Euroopa Liiduga. Rudolf Karelson on EKSS-i koostamise ja ilmumisega seotud probleeme avameelselt ja köitvalt kirjeldanud.¹ EKSS-i sünnitusvalusid arvestades on seda hinnatavam, et sõnaraamat on nüüd tervikuna olemas. Tunnustada tuleb ka sõnaraamatu koostamisega kaasnenud teadustööd. Näiteks Valve Põlma kandidaativäitekirja „Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles” (1967) peaesmärk oli välja töötada onomatopoeetilise sõnavara leksikograafiline kirjeldus kirjakeele sõnaraamatu tarvis. Mõtlemata paneb ka viimastel aastakümnetel leksikograafias toimunud digitaalne revolutsioon ja EKSS selles kontekstis. Kui varasemal ajal oli väärtuslikem vaimuvara sõnaraamatu aluseks olev kirjakeele kartoteek, selle maht ja kvaliteet, siis nüüdseks on lisandunud kirjutatud ja suulise keele korpused. Oluliseks on saanud korpuseanalüüsi ja sõnastikuhaldustarkvara võimalused (sõnastike koostamise praegust seisut on kajastatud kõige paremini teoses „The Oxford Guide to Practical Lexicography”²). Eelmine aastakümme lisas eestikeelse

veebikeskkonna, mistõttu veebitekstid on üldkättesaadavad ja huvilised saavad neid ise elektrooniliselt analüüsida.

Silma torkab, et EKSS-i esimese köite vihikud on kõhnemad ning järgmised köited muutuvad mõnevõrra paksemaks. See viis mind mõttele võrrelda EKSS-i tähestikulisi proportsioone protsentuaalselt „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006” ning Heiki-Jaan Kaalepi ja Kadri Muischneki „Eesti kirjakeele sagedussõnastikuga” (2002). Järgnevas tabelis põhinevad EKSS-i ja ÕS 2006 tähestikulised proportsioonid sõnaraamatute paberversioonidel.

	Kaalep, Muischnek (2002)	ÕS 2006	EKSS
A	5,30	6,02	3,02
B	0,49	1,08	0,35
C	0	0,06	0,001
D	0,56	1,57	0,56
E	4,1	3,07	2,09
F	0,46	1,21	0,54
G	0,28	0,88	0,35
H	4,17	3,89	2,97
I	2,33	2,02	1,36
J	2,86	2,27	1,99
K	16,11	15,61	15,06
L	6,41	5,73	5,29
M	6,40	6,51	6,17
N	3,07	3,07	3,75
O	2,18	1,45	1,49
P	9,23	11,34	12,92
R	4,11	5,06	6,05
S	8,45	8,28	10,83
Š	0,05	0,16	0,13
Z	0	0,02	0,02
Ž	0,01	0,03	0,04
T	9,71	8,77	11,09
U	1,15	1,04	1,51
V	8,65	7,48	9,06
W	0	0,005	0,002
Õ	1,08	1,24	0,94
Ä	0,59	0,47	0,50
Ö	0,13	0,15	0,11
Ü	2,09	1,57	1,79

¹ R. Karelson, „Eesti kirjakeele seletussõnaraamat” tegija pilgu läbi. – Keel ja Kirjandus 1990, nr 1, lk 24–34.

² S. Atkins, M. Rundell, The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford: Oxford University Press, 2008.

Tabel näitab, et teises pooles muutub EKSS põhjalikumaks ja et sõnaraamatu esimene pool vajab täiendamist ja tasakaalustamist ka tähestikuliste proportsioonide seisukohalt.

EKSS-i märgendite ja lühendite loendit vaadates torkab silma, et sealtpuudub märgend *informaatika*. Koostajad said probleemist hiljem jagu sel moel, et lisandunud valdkond on toodud sulgudes, näiteks:

tekstiredaktor (*informaatikas*):
tekstitöötlust võimaldav tarkvara.
„MS Word”, „WordPerfect” jt. tekstiredaktorid.

Selle valdkonna märksõnadest ja tuntud sõnade uutest tähendustest puuduvad sõnastiku esimeses pooles näiteks *aken*, *arvutimäng*, *arvutiteadus*, *domeen*, *fail*, *hiir*, *interaktiivne*, *kiip*, *klikkima*, *koduleht*, *lauaarvuti*, *link*, *list*, *portaal*.

Järgnevalt veel valik puuduvaid märksõnu: *AIDS*, *aids*, *biomeetriline*, *edulugu*, *energiajulgeolek*, *e-teenus*, *euro*, *feta*, *fänn*, *gei*, *hamburger*, *hakkpuit*, *happevihm*, *holokaust*, *investor*, *jutupaunik*, *jätkusuutlik*, *kaanelugu*, *kaardimakse*, *kaifima*, *kantpea*, *kartulikrõpsud*, *kergliiklustee*, *konditsioneer*, *krediitkaart*, *käepikendus*, *liising*, *mikrolaineahi*, *mopp* (puhastusriist), *märulifilm*, *märulipolitsei*, *narkoennetus*, *narkojoove*, *narkokuller*, *pardakaart*, *pihv*, *pintsaklipslane*, *pleier*, *popkorn*, *pubi*, *punnseis*, *rokkima*, *sooja-maareis*, *spaa*, *uudisekünnis*.

Keele muutumine tähendab, et lisanduvad uued sõnad ja tähendused. Teisalt peab sõnastik kajastama ka seda, et osa sõnu ja tähendusi kaob käibelt. Märgendid *vananenud* ja *nõukogude* sobivad NSVL reaalide puhul, näiteks *agitaator*, *laupäevak*, *ekskursiooni-büroo*, *kaadriosakond*, *piimabaar*.

Sõnaraamatu alusosas tuleb tõenäoliselt välja vahetada ka osa nõuko-

gudeaegset näitematerjali, eriti seal, kus see tähenduse mõistmiseks vajalik pole, näiteks:

autasustama *autasu andma*. Eesrindlasi autasustati aukirjade, medalite ning hinnaliste kingitustega. Valitsus autasustas teda eduka teadusliku töö eest Lenini ordeniga. Võitjaid autasustati loorberipärjaga. Esikohale tulnud linna või rajooni autasustatakse.

Teisalt on vaja mõelda sellelegi, kas hiljem kättesaadavaks saanud tekstimaterjal peaks kajastuma ka sõnastiku esimeses pooles ja kuidas tasakaalustada sõnaraamatut selles osas. Tekstipäring näitab, et kirjanik Andrus Kivirähk on esindatud kaheksa tsitaadiga, kusjuures kõik vastavad märksõnad on ühe tähe all: *teine tubakas*, *tibuke(ne)*, *tinaturka*, *tokerdama*, *topsikaaslane*, *trah(h)*, *tuike(ne)*, *tõsi*.

EKSS-i eessõnas (lk 9) on öeldud: „Seletus on filoloogilist laadi, ent võib sisaldada vajaduse korral entsüklopeedilisi elemente (näit. oskussõnade puhul).” Järgnevas näites on teise tähenduse defineerimisel kasutatud filoloogilist seletust (lähim soomõiste *mööbliese*) ja esimene tähendus kujutab endast entsüklopeediliste elementidega seletust (lähim soomõiste *saematerjal*).

laud *laua 24 s.*

1. *saematerjal*, mille paksus on 16–100 mm ja laius ületab kahekordse paksuse; sellest töödeldud profilpuit.

2. *hrl. rõhtsast (puit)plaadist ja jal-gadest vm. tugitarindist koosnev mööbliese*.

Tekstipäringud *saematerjal* ja *mööbliese* võimaldavad uurida, millised teised tähendused on defineeritud nende ülemmõistete abil. Selgub aga huvitav tõsiasi, et näiteks märksõnu *pruss* ja *tool* polegi defineeritud nende ülem-

mõistete abil: esimese ülemmõiste on *palk* ja teise ülemmõiste on *iste*. Nii-sugusel juhul pole siiski tegemist ainult EKSS-i probleemiga, sama probleem esineb ka teiste keelte seletussõnaraamatute puhul. Otsides sõnu definitsioonitekstis leiduvate sõnade kaudu, on vaja teada, milline võiks olla lähim soomõiste.

Levinud on ka defineerimine sünonüümide ja vahel antonüümide kaudu. Järgneva sõnastikuartikli puhul võiks *laituse* asemele soovitada sünonüümi *märkus* ja kaaluda, kas pole tegemist kahe eraldi tähendusega:

ette | heide *süüdistus, laitus*. Kerge, sõbralik etteheide. Korduv, ränk, tõsine, õigustatud etteheide. Kibe, terav etteheide. Põhjendamatult, ülearune etteheide. See lause kõlas etteheitena. See polnud etteheitetuks öeldud. Ma ei teinud talle vähimatki etteheidet. Kedagi etteheidetega üle külvama. Kellelegi elavaks, piinavaks etteheitetuks olema.

Kohendamist vajavad ka mõned seletused, mis kannavad oma aja pitserit, näiteks:

hipi <6> s.

1. *kapitalistlike maade noorsoo teat. stiihilisest liikumisest osavõtja*. Hipide liikumine, kolooniad. Hipide muusika, kunst.

2. *lohaka välimuse ja väljakutsuva käitumisega nooruk*. Viru väljakul seisis rühm hipisid.

Tähenduste eristamisel esitab EKSS tähendusi pigem kokkupakituna kui vastupidi, näiteks:

jukerdama <52> ARG1 *jändama, jupsima, tembutama*. ♦ Süda jukerdab. Jukerdab mootori kallal v mootoriga

Siin on tegemist kahe eraldi tähendusega: 1. 'jändama'; 2. 'jupsima, tembutama'. Märkigem sedagi, et sõnade *jukerdama* ja *jupsima* sünonüümide hulgas on ka *streikima* teine tähendus, kuid see seos kajastub alles sõnaartiklis *streikima*.

.jupsima <55: .jupsida, jupsin> ARG1 *jukerdama, tembutama*. ♦ Süda, mootor jupsib

.streikima <55: .streikida, streigin> *streigi tõttu tööd katkestama*; ÜLEK *jupsima, jukerdama*. ♦ Kaevurid streigivad. Süda streigib. Streikija

Järgmised näited osutavad veel kord, et sünonüümide esitus vajab edaspidi ühtlustamist, viited peaksid olema mõlemasuunalised, näiteks:

jobu <11> s. *kõnek. tobu, tola*.

tobu <11>

1. s. *tobe*, napakas inimene, ohmu.

teledebatt *telesaatenäht* *edastatav debatt*. Presidendikandidaatide teledebatt. Erakondade esindajad on teledebatiks valmis.

tele | väitlus *teledebatt*.

Sõnaraamatu usaldusväärsuse tagamisel on oluline kollokatsioonide tasakaalustatud esitus. EKSS pakub rikkalikult kasutusnäiteid ja on seetõttu väärtuslik sõnaraamat. Ometi on vaja esitatud kollokatsioonid olemasoleva ainese valguses üle vaadata.

tagajärg [-järje] *asjaolu, nähtus, tegu, mille on esile kutsunud mingi teine asjaolu, nähtus, tegu*. Põhjus ja tagajärg. Aurumise tagajärjeks on suur õhuniiskus. Varjud ta silme all on unetuse tagajärg. Kergemeelsel teol oli raske tagajärg. Mõtles tagajärgedele! Ta on õnnetuse tagajärgedest paranenud. Sõnavahetus lõppes eriliste tagajärgedeta. See laps on mõt-

lematuse tagajärg. Kaugeleulatuvate tagajärgedega avastus.

♦ (*adessiivis postpositioonilaadselt:*) *millegi tõttu, millestki põhjustatuna.*

Linn hävis tulekahju tagajärjel. Invaliidistus lastehalvatuse tagajärjel. Rabanduse tagajärjel saabunud surm. Koobastik tekkis vete tegevuse tagajärjel. Põua tagajärjel ähvardab nälg. Avari tagajärjel voolas õli merre.

♦ *tulemus, resultaat.* Suurepäraseid tagajärgi näidanud sportlane. Suusatajad saavutasid olümpial häid tagajärgi. Jõupingutused jäid tagajärjeta.

Esmapilgul tundub, et ülaltoodud valik on piisav. Siiski võime hõlpsasti leida esimese tähenduse puhul kollokatsioone, mis siit puuduvad, näiteks *kurvad/rängad/tõsised tagajärjed* või *tagajärgi kaasa tooma/põhjustama, tagajärgedega leppima, tagajärgedega võitlema, tagajärgedega arvestama, tagajärgedeni viima.*

Probleeme tekib selliste kollokatsioonidega nagu *tappev kuumus*. EKSS annab küll määrsõna *tapvalt*, kust leiame kollokatsiooni *tapvalt kuum*.

tapvalt *adv. kõnek. väga.* Tapvalt hallid, ühesuguse näoga hooned. Kõik päevad olid tapvalt igavad. Ilm on otse tapvalt kuum. Kui seda tööd nii tapvalt palju ei oleks!

Partitsiipi *tappev* peame aga otsima verbi *tapma* alt ja kollokatsiooni *tappev kuumus* me sealt ei leia. Samuti puudub see sõnaartiklist *kuumus*.

Leidub ka märksõnu, mille puhul EKSS-ist näitelaused ja kollokatsioonid sootuks puuduvad, näiteks:

rahakoti|rauad *pl.* *rahakoti suu metallist raam.*

Sellisel puhul saab sõnaraamatu kasutaja veebist ise näiteid otsida:

*Merereostus avab riigi rahakoti-
rauad.*

*Pärnu tõmbab rahakotirauad koo-
male.*

Veebinäited osutavad, et sõna *rahakotirauad* kasutatakse pigem ülekantud kui otseses tähenduses, ülekantud tähendus aga praegu sõnaraamatust puudub.

Arvestada tuleb sedagi, et koos tähenduste muutustega muutuvad ka kollokatsioonid. Näiteks mobiiltelefoni lülitame sisse ja välja, kuid ei tee seda lauatelefoni puhul. Tegelikult on igal tähendusel talle iseloomulikud kollokatsioonid.

Üks EKSS-i tugevaid külgi on liit-sõnade esitamine järelkomponendi järgi. Siingi on esituse süsteemsust vaja parandada. Sõnaartiklis *pasteet* leiame liitsõnad *heeringapasteet, lihapasteet, maksapasteet*:

pasteet *«-teedi 22» s. kul. toit keedetud, hautatud v. küpsetatud ja läbi hakkmasina lastud maksast, lihast v. kalast.* Võileib pasteediga. Pastee-
ti serveeritakse harilikult külmalt.
Liitsõnad: heeringapasteet, lihapasteet, maksapasteet.

Sõnaraamat annab aga täiendavalt veel järgmised liitsõnad: *kalapasteet, kanapasteet, singipasteet, sprotipasteet, tursamaksapasteet*, mis selles sõnaartiklis ei kajastu. Tõenäoliselt ei saagi alati ammendavat ülevaadet pakkuda, sest loetelu võib liiga pikaks minna, aga mingi süsteem peaks olema.

EKSS sisaldab ohtralt ka kõnekeele näiteid. Siingi vajab sõnaraamat täiendamist ja viimistlemist. Näiteks sõnaartikkel *laks* näeb praegu välja järgmiselt:

laks *«-u 22» s.*

1. *heledalt kõlav lõök.* Laksu andma, saama. Lapsele anti peoga laks kan-

nikaile, (vastu) tagumikku. Mees sai naise käest laksu vastu kõrvu. Andis ohjajaruga hobusele laksu laudja pihta. Kotsid kabluse laksud ja matsud. Lõi sääse laksuga laiaks. Laseb, teeb sõrmedega laksu, nipsu. Lõi keelega kiitvalt laksu. Kala lööb veepinnal sabaga laksu. Lipp lööb tuules laksu 'laksub'. Kuula, kuidas ööbik lööb laksu 'laksutab'.

2. *hrv. laksumine; laksutamine.* Kuulen sinu [= järve] lainte laksu, / salavete kohinat.. (O. Grossschmidt) Kui küünid sa mõtte ja hingega põldude manu, / kui leiad, et isegi ööbiku laksu on neis.. (P. Haavaoks)

3. *murd. hulk, tükk.* Aga maad on ikka hea laks. Vana aru järgi umbes viisteist versta. (M. Raud) Laks aega kulus, tundi pool. (V. Ridala)

Puudu on vahepeal lisandunud uimastiannust märkiv tähendus, mis esineb näiteks sõnaühendis *laksu all* (= narkojoobes). Eraldi käsitlust vajab ka sõnaühend *oma laksu kätte saama*, mil-
 lel on mitu erinevat tähendust.

EKSS-ist puuduvad praegu mõn-
 gad vulgaarsed neljätähelised sõnad, mille käsitlust tahaksid koolipoisid uudishimust järele vaadata. Kui nõukogude ajal tulid need sõnad ette peamiselt kõnekeeles, siis nüüd võib nende kohta veebinäiteid küllaga leida. Tõenäoliselt tuleks needki märksõnad EKSS-i lisada. Tõtt-öelda hakkasin kirjakeele piiride ja EKSS-i deskriptiivsuse üle mõtlema siis, kui märkasin seal sõna *eila*. See ei esine küll märksõnana,

kuid näitelauseses esineb *eila* kaks kor-
 da ja *tunaeila* üks kord:

Ta ise eila ütles, et temal kodus kutsikas on, mis tantsib ja trummi lööb.

(O. Luts) (sõnaartiklis *mis*)

Ma ei ole eilast lehte veel vaadanudki. Praegu alles töin teise vallamaja juurest ära. (O. Luts) (juurest)

„Aga ma kuulsin, et Villem Lepp alles tunaeila joobnult külatänavas tallerdanud,” ütles Nõmmik. (E. Vilde) (tallerdama)

Traditsioonilises pabersõnastikus on peaaegu alati võimalik leida märksõnu, mis asuvad vales kohas. EKSS-is järgneb näiteks *prepositsioon* märksõnale *preprint*, *teekook* järgneb märksõnale *teekoristaja* ning *tuuleroos* järgneb märksõnale *tuulerootor*. Kaks viimast järjestusviga on praegu ka elektroonilises versioonis.

Kokkuvõtteks tuleb öelda, et EKSS-i näol on tegemist äärmiselt olulise ja rikkaliku sõnaraamatuga. Hinnatav on see, et meil on kirjakeele seletussõnaraamat nüüd olemas. Samal ajal on selge, et vajame EKSS-i täiendatud ja viimistletud väljaannet. Õnneks on praegusel e-ajastul sõnaraamatu täiendamine ja viimistlemine tunduvalt hõlpsam kui kunagi varem. Keskenduda tulekski elektroonilisele versioonile ja selle väljaarendamisele. Selleks aga meie leksikograafidele palju jõudu!

ENN VELDI

REGIVÄRSIMÕODUST VÄRSKE PILGUGA

Mari Sarv. Loomiseks loodud: regi-värsimõõt traditsiooniprotsessis. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 11. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2008; Mari Sarv. Loomiseks loodud: regivärsimõõt traditsiooniprotsessis. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 26. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2008. 186 lk.¹

Regilaul elab XXI sajandi algul läbi oma taassündi ning see kajastub ka rahvaluuleteaduses: mõne viimase aasta jooksul on kaitstud viis väitekirja regilaulu kohta.² Seoses kasvava huvi-ga regilaulu vastu on esile tõusnud küsimused, missugune laul see on, mil-lal ta kujunes ja kuidas seda taasluua. Õnneks pole täitunud XX sajandi algu-se haritlaste tume nägemus regilaulu täielikust väljasuremisest. Siiski on regilaulu suuline traditsioon suuremalt jaolt katkenud ning selle kohta leiab teadmisi enam kui 150 aasta jooksul jäädvustatud arhiivimaterjalidest. Regi-laulu defineeritakse eelkõige teksti vormi kaudu, seetõttu on teadmised

regivärsimõodu kohta lausa hädavaja-likud.

Mari Sarve töö sisuks ongi regilaulu värsimõodu uurimine ja määratlemine Eesti Rahvaluule Arhiivis leiduvate tekstide kvantitatiivse analüüsi kaudu. Tegemist ei ole uue teadusvaldkonnaga, vaid pigem eesti ja soome folkloristide põlvkondade pikkuse traditsiooni jätkami-sega: mõlemal pool Soome lahte on pikka aega tegeldud ühise rahvalaulu-traditsiooni tunnuste kirjeldamise ning selle ajaloo rekonstrueerimisega.³ Tavaliselt iseloomustatakse regivärsimõotu (ja hinnatakse laulu „regivärsilisust”) värsside silbiarvu, silpide ehituse ja paigutuse seaduspärasuste kaudu. Selle teadmise taustal võib tunduda hämmastav, et viimane põhjalikum statisti-line uurimus eesti regivärsi silpide kasutamise reeglipärast ilmus Walter Andersonilt 1935. aastal,⁴ seda siiski ainult mõningate tunnuste osas ning ühest kihelkonnast pärineva mitte väga ulatusliku materjali põhjal. Seega on meie teadmised regivärsi ehitusest olnud suhteliselt puudulikud.

Mari Sarv analüüsib ja võrdleb väitekirjas mitmesuguste regivärsiliste (piirkondlike, individuaalsete) laulu-kogumite värsimõodu stilistilisi erijooni, leidmaks eesti suulises pärimuses käi-binud regilaulule ja selle hilisematele arendustele iseloomulikke vormitunnu-seid. Üheks tööd läbivaks huvitavaks teemaks on (murde)keele ja värsimõodu omavahelised seosed ning nende ajaloo-lise kujunemise lugu.

³ Nt M. Kuusi, Ü. Tedre, Dialogi Suomenlahden yli. Viron ja Suomen vanhan runomitan suhteista. – Viron veräjät. Näkökulmia folkloreen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tietolipas 105. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1987, lk 36–50.

⁴ W. Anderson, Studien zur Wortsilbenstatistik der Älteren Estnischen Volkslieder. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 2. Tartu, 1935.

¹ Raamatu eessõnas on öeldud, et „ebamäärastel teaduspoliitilistel põhjustel” ilmub väitekirja kahe paralleelväljaandena: nii Tartu Ülikooli dissertatsioonide sarjas kui ka Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetuste sarjas.

² L. Saarlo, Eesti regilaulude stereotüüpiast: teooria, meetod ja tähendus. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis, 5. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005; T. Särg, Eesti keele prosoodia ning teksti ja viisi seosed regilaulus. Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 6. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005; K. Labi, Eesti regilaulude verbisemantika. Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 18. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006; J. Oras, Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm: arhiivitekstid, kogemused ja mälestused. Eesti Rahvaluule Arhiivi toimetused 27. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2008.

Töö koosneb sissejuhatusest, kuuest peatükist, millest viimase moodustab kokkuvõte, lisadest ja kirjanduse nimestikust, kokku 139 lehekülge. See-ga ei ole uurimus lehekülgede arvult väga mahukas, kuid sisuliselt kaalu-kas, sest sisaldab ulatusliku, rohkem kui 51 000 värsi analüüsi uudse metoo-dika põhjal. Töö on täiendatud mitmete kaartide, tabelite ja tekstinäidetega, mis on osalt lisas, osalt tekstis. Värvilis-te kaartide ja skeemide pärast soovitán siinkohal pigem Eesti Rahvaluule Arhiivi väljaannet.

Sissejuhatust on suhteliselt lühike, seal antakse ülevaade regivärsi mõis-test ning järgnevast uurimusest. Et ma ise ei poolda eesti rahvapärase päritolu-ga termini *regivärss*, *regilaul* laienda-mist läänemeresoome rahvaste ühisele laulutraditsioonile (vastavaid põhjusi on nimetanud ka Mari Sarv), vaid eelis-taksin üldmõistena kasutada terminit *runolaul*, siis oleks tahtnud näha korra-likumat põhjendust viimasest loobumi-se kohta – lisaks osutusele, et tegemist on soome päritolu mõistega.⁵ Liati, kui Mari Sarv ise tunnistab, et soome-kar-jala runolaulude kohta mõiste *regilaul* kasutamine võib olla eksitav, sest soo-mekeelne *rekilaulu* tähistab seelses tra-ditsioonis uuemat riimilist salmilaulu.

Mari Sarve uurimuse sisuline raskus-punkt on esimene peatükk, kus tuuakse ära värsimõõdu analüüsi metoodili-sed alused ja põhitulemused eesti regi-värsi piirkondlike tunnuste kohta. Saa-dud sidusa ja ülevaatliku pildi kohaselt jaguneb Eesti regilaulude värsimõõdu poolest üldjoontes järgmisteks piirkon-dadeks: lääneosa, põhjast lõunasse ula-tuv vaheala keskusega Põhja-Eestis (Eesti ida- ja keskosa, ulatudes Viljan-dimaal Läti piirini ning idas Peipsini) ja kaguosa – meie folkloristikas käibinud senise kaksikjaotuse Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti asemel.

⁵ M. S a r v, Loomiseks loodud: regivärsi-mõõt traditsiooniprotsessis, lk 11.

Väitekirjas on kasutatud rahvalaulu värsimõõdu uurimiseks ja kirjeldami-seks uudset metoodikat, mis peaks häs-ti sobima ka teiste läänemeresoome rahvaste vanema rahvalaulu analüüsi-miseks. Metoodikas on keskse tähtsuse-ga makro, mis võimaldab analüüsida suurte andmehulkade formaalseid tun-nuseid (sõnade ja värsside silbiarv, sil-bipikkus). Metoodika silmapaistvaks küljeks on regivärsi kirjeldamise seis-u-kohalt oluliste tunnuste leidmine ja analüüsimine: nendeks on neli otseselt värsiehitust kirjeldavat tunnust, kus arvestatakse sõnade paigutust värsis ja kvantiteedireeglite täitmist (nt silbipik-kusi arvestavad värsid), ning kolm vär-siehituse piires toimuvaid rütmivariat-sioone kirjeldavat tunnust (nt värsid, kus viimane positsioon on tühi). Tõs-taksin ka esile, et analüüsiks on kasu-tatud võimaluse piires ühesuguseid, ilmselt XIX sajandi traditsiooni kajasta-vaid laulukogumeid Eesti eri piirkon-dadest, mistõttu saab regilaulust tervi-kuna üsna realistliku pildi. Siin ei domineeri põhjaeesti laulud, mida on sageli „õigemaks, paremaks” peetud. Natuke kõhkliki tekitab asjaolu, et analüüsimaterjaliks on eri inimeste poolt eri olukordades üles kirjutatud tekstid, mille täpset lauldud kuju me ei tea. Et lauldud ja deklameeritud värs-si-de ehituses võib olla erinevusi, rõhutas juba XX sajandi algul viisikogumise algatanud Oskar Kallas⁶ ning ka Mari Sarv jõuab järeldusele, et mõnevõrra võis värsiehitust mõjutada laulude üleskirjutaja⁷.

Samas oleks võinud kogu metoodika ja analüüsitav materjal olla veelgi täp-semalt kirjeldatud ja selgitatud. Praegu jäävad veidi ebaselgeks mõningad ana-lüüsi algetapi punktid. Näiteks, sõltu-valt värs-side sõnakoostisest oli värsiehi-

⁶ O. K a l l a s, Virolaisten kansansävel-mien keräyksestä. Kalevalaseuran vuosikir-ja 1. Helsinki: Otava, lk 205–211.

⁷ M. S a r v, Loomiseks loodud: regivärsi-mõõt traditsiooniprotsessis, lk 101.

tuse analüüsimine jagatud autori enda subjektiivse ja makro automaatse toimimise vahel, kuid me ei saa teada, kui palju ja milliseid värssse kumbki tegelikult analüüsis ning kuidas ja mis alusel värssid nende vahel jagunesid. Samuti jääb veidi ebaselgeks, mis põhimõtteid täpselt järgiti värsside silbitamisel ja positsioonidele jagamisel. Mari Sarv tunnistab, et nende toimingute juures võttis ta vastu paratamatult subjektiivseid otsuseid, sest ilma viisita üles kirjutatud regivärsside struktureerimiseks on kohati erinevaid võimalusi.⁸ Tundes mõnevõrra Mari Sarve, oletan, et tema loogika(te) või intuitsiooni mõjutajaks võis olla ka pikaajaline regilaulude laulmise kogemus. Siiski ei tohiks problemaatiliselt üleskirjutatud ning struktureeritud värsside hulk olla nii suur, et see oleks oluliselt mõjutanud statistilise analüüsi kogutulemust.

Töö ülejäänud osades kõrvutatakse mitmeid alguspeatüki tulemusi varasemate teooriate ning sama metoodikaga analüüsitud teiste tekstikorpustega. Eesti regivärssimõõdu tunnuseid võrreldakse teises peatükis selle varasemate teoreetiliste käsitluste ja ilukirjanduslike jälgendustega. Saame teada, et kui XIX sajandil peeti regivärssi valdavalt sõnarõhkudel põhinevaks, siis XX sajandi tunnustatud teoreetikud pidasid regivärssi rohkem silbipikkustega arvestavaks ehk kalevalavärsi sarnaseks; eriti liialdatud oli usk mõningate kvantiteedireeglite kehtimisse. Sellest tulevalt on teise peatüki üheks tähelepanuväärseks, kindlasti ka kirjandusteadlastele huvi pakkuvaks järelduseks, et „Kalevipoeg” – mille värssimõõtu on meie kultuuriloos hurjutatud (nt Johannes Aavik⁹) selle arvatava erine-

vuse tõttu regivärssist – sarnaneb tegelikult mitmete tunnuste poolest just (veidi lihtsustatud) regivärssile, mitte kalevalavärssile. „Kalevipoja” värsiehitust on Aavik võrrelnud aga „idealiseeritud”, kalevalamõõduliseks peetava regivärssiga ning kritiseerinud sellest erinevuse pärast. Mari Sarv tõestab, et hilisemate ilukirjanduslike regivärssiisilis loodud teoste värssimõõt on kujundatud pigem oma aja teoreetiliste teadmiste kui tegeliku regilaulutraditsiooni tundmise põhjal.

Kolmas peatükk sisaldab mitmesuguseid huvitavaid hüpoteese, tõestuskäike ja arutlusi. Kõrvutades eri piirkondade murdekeelt ja regivärssiehitust andmetega keeleajaloost, visandab Mari Sarv seal regivärssi arenguloo. Ta tõestab, et lõunaeeesti regivärss erineb põhjaeeesti omast seetõttu, et Lõuna-Eestis varem alanud lühenemised keeles töid kaasa ka muutused regilaulus. Regilaulu ajaloolise arengu osas ongi töös kõige põhjalikumalt läbi töötatud lõunaeeesti andmestik ning selle võimalikud suhted läti keele ja rahvalauluga. Samas jäävad pealiskaudsemaks oletused saartel toimunud keelemuutuse, sealne regivärssimõõdu ja võimaliku rootsi keele mõju omavaheliste seoste kohta. Rohkesti küsimusi jääb lahtiseks just seetõttu, et naaberkeelte ja eesti murrete vastastikuste mõjude kohta ei ole piisavalt andmeid.

Neljandas peatükis analüüsitakse eri folkloorižanride ning eri laulikute individuaalsete laulukogumite värssimõõdu stilistilisi erijooni. Alajaotus regivärssiliste tunnuste esinemisest eri folkloorižanrides esineb siin pigem ülevaate rollis ning oleks olnud mõeldav ka kuskil sissejuhatavas osas, näiteks uurimismaterjali piiritlemise juures. Laulikute värsivara põhjalik, matemaatiliste meetoditega tehtud analüüs toob esile laulužanride vahelisi erinevusi ja traditsiooni muutusi, kuid ka erinevusi regivärssikogujate kirjanepaneku-

⁸ M. S a r v, Loomiseks loodud: regivärssimõõt traditsiooniprotsessis, lk 22.

⁹ J. A a v i k, Eesti rahvusliku suurteose keel. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr 1. Tartu: Reform, 1914; J. A a v i k, Parandatud Kalevipoeg. I. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr 14. Tartu: Reform, 1916.

tes. Eriti meeldejääv on peatüki lõpuosa, kus jälgitakse Kullamaa XX sajandi rahvalauliku Maria Lehtsaare loomeprotsessi oma ajastu kontekstis. Veel mõni aeg tagasi oleks niisugust laulikut peetud pigem traditsiooni „rikujaks” ja seega mitte uurimise vääriliseks.

Lühike viies peatükk sisaldab üldisi arutlusi regivärsi arengust loomisprotsessis, lähtudes suurel määral Walter J. Ongi seisukohtadest kirjaliku ning suulise mõtlemis- ja väljendusviisi kohta. Siin mõtiskletakse regilaulutraditsiooni üldiste tunnuste ja arengujoonte, nende püsivuse ja muutuvuse vahekorra üle.

Kõne all olev Mari Sarve väitekiri on kõige põhjalikum ja järjekindlam, põhisosas matemaatiliste meetoditega teostatud uurimus eesti värsimõõdust ning sellisena loob senisest tunduvalt täpsema pildi eesti regilaulu vormist, näida-

tes ka selle sarnasusi ja erinevusi Eestis aegade jooksul idealiseeritud kalevalavärsiga ning mõningate regilaulu vormi jälgendavate kirjandusteostega. Mõlemad retsensendid, Ingrid Rüütel ja Ilse Lehist, andsid väitekirjale suurepärase hinnangu. Seda tööd peaksid edaspidi tõsiselt arvestama kõik, kes uurivad regilaulu vormi, kirjutavad ülevaateid, tutvustusi ja õpetusi regilaulu kohta. Kindlasti sisaldab väitekiri huvitavaid mõtteid keeleajaloo ja murrete uurijatele. Regivärsimõõdu seaduspärasuste tundmine oleks kasulik ka tänapäeva etnilise kultuuri loojatele, olgu see siis kunstmuusikas, tänapäeva elavas rahvalaulutraditsioonis või viisita lauludes ehk luules.

TAIVE SÄRG